

MOGUĆNOST VJERSKE OBNOVE NA OTOCIMA HVARSKJE BISKUPIJE*

Josip ČORIĆ, Split

Sažetak

Pola stoljeća komunizma, te najkrvavije i najveće diktature koju je hrvatski narod pretrpio u svojoj skoro 14 stoljetnoj povijesti, ostavio je u duši hrvatskog čovjeka, posebno vjernika, preduboke tragove. Tisuće likvidiranih tijekom II. svjetskog rata, neposredno nakon njega, a i sve do njegova pada i početka demokratskih ostvarenja u Hrvatskoj 1990-ih godina. Na izdisaju crvene diktature na hrvatski je narod izvršio ratni pohod srpskokrnogorski agresor želeći ga zbrisati s lica zemlje. Goloruki narod, neopisivom hrabrošću i molitvom u srcima, ustao je u obranu svojih ognjišta i svetinja, spasivši tako svoju nezavisnu hrvatsku državu.

Iako se pod komunizmom nije moglo ni sanjati o nekom slobodnom i organiziranom apostolatu u Crkvi, ipak se vjera nije mogla ugasiti. To na posebni način vrijedi za ovu otočku biskupiju, koja je, uslijed tolikih nedaća, sada trostruko manja negoli na početku 20. stoljeća.

I u takvom stanju duhovna je obnova moguća i neodgodiva. Obitelj, crkva u malom, iziskuje posebnu duhovnu skrb pružajući raznovrsne mogućnosti plodnog apostolata. Apostolat treće životne dobi, individualni apostolat te odgovorna i temeljita vjerska formacija kraljevskog svećenstva su pružene šanse i neodgodivi prioriteti. Sve to pomaže ministerijalnom svećenstvu da se posveti svom specifičnom pastoralnom djelovanju. Skladni pak rad kraljevskog i ministerijalnog svećenstva djeluje i prisiljava sve strukture društva da omoguće pojedincima i obiteljima takve životne uvjete da se ne ugase, posebno otočna ognjišta. To je ujedno put duhovno-moralne (možda i materijalne) obnove naših otoka.

Ključne riječi: pastoral, odgoj, svećenici, laici, obitelj, društvo

Nesklad kod mnogih između vjere koju ispovijedaju i svakidašnjeg života treba ubrojiti među najteže zablude našega vremena (GS 43)

1. Neprestani vapaj za prorocima

Proroci su neophodni i ovom vremenu koje želi sve poznanstveniti vjerujući kako je moguće svemu naći zakone i ključ rješenja. Proroci ne rade protiv znano-

* Dorađeno predavanje održano na znanstvenom simpoziju u prigodi proslave 850. obljetnice hvarske biskupije, u Hvaru od 11. – 13. svibnja 1997.

sti, ali njihovo djelovanje nijedna znanost ne može predvidjeti, niti u potpunosti podvrći svojim zakonima. Proroci su nužnost i današnjeg vremena u kojemu kao da nedostaje dostatno profila jednog Ivana koji, ugledavši

»mnoge farizeje i saduceje¹ gdje mu dolaze na krštenje, reče: Leglo gujinje! Tko li vas je samo upozorio da bježite od skore srdžbe. Donosite dakle plod dostojan obraćenja. I ne usudite se govoriti u sebi: Imamo Oca Abrahama! Jer, kažem vam, Bog iz ovog kamenja može podići djecu Abrahamovu.« (Mt 3, 7–10)

Držimo za riječ Isusova rođaka Ivana! Da bi se podigla djeca Abrahamova potrebno je imati barem kamenje. Isus pak, u naponu svoje misije, ne želeći jeftino nuditi svoju poruku, u trenucima najveće popularnosti, nije se služio pravilima bon tona.

»S njim je zajedno putovalo silno mnoštvo. On se okrene i reče im: »Dođe li tko k meni, a ne mrzi svog oca i majku, ženu i djecu, braću i sestre, pa i sam svoj život, ne može biti moj učenik! I tko ne nosi svoga križa i ne ide za mnom, ne može biti moj učenik!

Tko od vas, nakan graditi kulu, neće prije sjesti i proračunati troškove ima li čime dovršiti: da ga ne bi – pošto već postavi temelj, a ne mogne dovršiti – počeli ismijevati svi koji to vide: »Ovaj čovjek poče graditi, a ne može dovršiti! Ili koji kralj kad polazi da se zarati s drugim kraljem, neće prije sjesti i promisliti da li s deset tisuća može presresti onoga koji na nj dolazi s dvadeset tisuća? Ako ne može, dok je onaj još daleko, poslat će poslanstvo da zaište mir.

Tako dakle nijedan od vas koji se ne odrekne svega što posjeduje, ne može biti moj učenik.« (Lk 14, 25–33)

Da se ne bi tko od njegovih sljedbenika umislio u svoje uspjehe otvoreno poručuje:

»Tako i vi: kad izvršite sve što vam je naređeno, recite: Sluge smo beskorsne! Učinismo što smo bili dužni učiniti!« (Lk 17, 10)

¹ Farizeji su židovska sljedba onih koji su vjerno obdržavali Zakon, ali su uslijed pretjerana pri-anjanja uz usmenu predaju svojih učitelja zapali u kazuistiku punu nadmetanja i prijetvornosti. Isus je bio slobodan prema Zakonu i pohađao grešnike. To je u farizeja nužno izazvalo oporbu koju silno odražavaju Evanđelja, osobito Matej (usp. Mt 9,11; 12,2p.14p; 24; 15,1p; 16,1p.6p; 19,3p; 21,45; 22,15p; 34,41; 23p; Lk 5,21; 6,7; 15,2; 16,14s; 18,10s; Iv 7,32; 8,13; 9,13s; 11,47s) Isus je ipak s nekima od njih održavao prijateljske odnose (Lk 7,36+; Iv 3,1+). Isusovi su učenici našli u njima saveznike protiv saduceja (Dj 23, 6–10). Ne može im se zaniijekati revnost (usp. Rim 10,2) Pavao se hvali svojom farizejskom prošlošću (Dj 23,6; 26,5; Fil 3,5) Za razliku od farizeja saduceji su odbacivali svaku predaju izvan pisanog Zakona (usp. Dj 23,8+). Bili su manje pobožni i više upleteni u politiku. Potjecali su obično od svećeničkih obitelji. I oni su se suprotstavljali Isusu (Mt 16,1.6; 22,23p) i njegovim učenicima (Dj 4,1+; 5,17) [usp. Jeruzalemska Biblija, Zagreb 1995. s. 1396. u bilješkamal].

Ne želim ni sebe ni bilo koga plašiti gore navedenim citatima iz Knjige nad knjigama, no slobodan sam iznijeti još jedan trpkii navod iz tzv. malih proroka. Proroci su jedini u stanju, u ime onoga koji ih posla, mijenjati svijet. Pri tom ne žele pribaviti popularnost ulagujući se bilo onima na vrhu, bilo onima u podnožju ljudske piramide.

»Čujte dakle ovo, glavari kuće Jakovljeve, suci doma Izraelova, vi kojima se pravda gadi te izvrćete sve što je ispravno! Vi koji gradite Sion u krvi i Jeruzalem u zločinu! Glavari njegovi sude prema mitu, svećenici njegovi podučavaju radi zarade, proroci njihovi bale za novac... Poradi vas i vaše krivnje Sion će biti polje preorano, Jeruzalem ruševina, a Goru Doma prekrit će šuma.« (Mih 3, 9–12)

Nismo proroci ni proročki sinovi po krvnoj lozi, ali svi imamo duh proroštva od onog časa kada smo se u Krista sakramentima nakalamili. Možda nam nije uvijek u svijesti ta karizma, možda pokatkada i zbog onog osjećaja koji je zahvatio velikog Jeremiju:

»Ti me zavede, o Jahve, i dadoh se zavesti, nadjačao si me i svladao me. A sad sam na podsmijeh svima iz dana u dan, svatko me ismijava. Jer kad god progovorim, moram vikati, navještatii moram: 'Nasilje! Propast!' Doista riječ mi Jahvina postade na ruglo i podsmijeh povozdan.

I rekoh u sebi: neću više na nj misliti niti ću govoriti u njegovo ime. Al tad mi u srcu bi kao rasplamtjeli oganj, zapretan u kostima mojim: uzalud se trudih da izdržim, ne mogoh više... Sa mnom je Jahve kao snažan junak! Zato će progonitelji moji posrnuti i ne će nadvladati, postidjet će se veoma zbog poraza, zbog nezaboravne vječne sramote.« (Jer 20, 7–11)

2. Potreba znanstvenih istraživanja

Ne želim se skrivati pod skute proroka, jer na znanstvenom simpoziju treba govoriti uz pomoć činjenica do kojih dolazimo mjerilima ljudskog stručnog istraživanja, vodeći računa o ograničenosti predviđanja nepredvidivih Božjih puteva u ovoj našoj ljudskoj svagdašnjici. O potrebi takvog govora potiče nas sama Crkva jasnim izričajima II. vatikanskog sabora:

»Da bi se mogli što uspješnije brinuti za dobro vjernika prema njihovim prilikama, neka se biskupi potruže da točno upoznaju njihove potrebe u socijalnim prilikama u kojima žive i neka za to upotrijebe prikladne metode, osobito metodu sociološkog ispitivanja (anketu)... Pri tome se moraju imati pred očima ne samo duhovne i moralne nego i socijalne, demografske i ekonomske prilike ljudi. Da bi se taj cilj uspješno i plodonosno postigao, od velike su pomoći sociološka religiozna istraživanja instituta pastoralne sociologije. Oni se vrlo toplo preporučuju².«

² CD 16 i 17.

Ne želeći prebacivati odgovornost na tuđa leđa ipak moram ustvrditi kako u svijetlu navedenih riječi, u okviru zadane mi teme, nemamo do sada jednu sociološko-religioznu predodžbu stanja na otocima hvarske biskupije.

Želeći imati barem nešto konkretnog u rukama i s ovog područja s nekim sam župnicima obavio iscrpne razgovore, dok sam svim župama Hvarske biskupije³ (osim otoku Visu) uputio anketni dopis s molbom, da mi župnici, po mogućnosti, odgovore na slijedeća pitanja:

1. *U čemu je forte vašeg pastoralnog djelovanja?*

2. *Profil vaše župe (po prilici): djeca do 7 godina; djeca od 7 do 14 godina; mladi od 14 do 25 godina; uzrast od 25 do 40 god; od 40 do 60 i preko 60 godina;*

3. *Može li se govoriti da će Vaša župa opstati ili, prema sadašnjim pokazateljima, ide k svom utrnuću?*

4. *Na čemu bi trebalo posebno insistirati danas u pastoralu?*

Odgovorili su mi župnici slijedećih župa:

1. GDINJ – don Josip Franulić
2. SUĆURAJ – fra Augustin Tomas
3. JELSA – don Božidar Medvid
4. POSTIRA - SPLITSKA – don Ante Jelinčić
5. VRBANJ – don Branimir Marinović
6. SUPETAR – don Andro Ursić
7. BOGOMOLJE – fra Stipe Knežević
8. POVLJA I NOVO SELO – don Teodor Dorotić
9. VRBOSKA – don Emil Pavišić
10. HVAR – don Joško Šantić

Svjestan sam da pristigli odgovori nisu, sami po sebi, dostatni za iscrpni način uopćenog zaključivanja. Iz razgovora s većinom ostalih svećenika koji nisu pismeno odgovorili proizlazi da bi i njihovi odgovori, da su pristigli, uglavnom bili slični, odnosno ne bitno različiti.

³ Za područje Splitsko-makarske nadbiskupije je obavio istraživanje o religioznom ponašanju katolika dr. don Ivan Grubišić i objavio u svojoj knjizi: I. GRUBIŠIĆ, *Katolici u Dalmaciji*, Religiozno ponašanje katolika u splitsko-makarskoj nadbiskupiji, Split, listopad 1996.

3. Rezultati istraživanja

3. 1. Jezikom brojki kroz hvarsku biskupiju

Ukupni broj župa u biskupiji, prema stanju na dan 31.12.1995. iznosi 46; dijecezanski svećenici vode 42, a redovnici 4 župe; broj žitelja na dan 31.12.1996. iznosi 26 732, od čega se njih 23 638 priznaje vjernicima;

Inkardiniranih je dijecezanskih svećenika u biskupiji 39, od kojih je 8 izvan biskupije; redovnika je 17; redovnica 82; sjemeništara 5 i nijedan bogoslov(!).

Iz pristiglih odgovora proizlazi slika naše otočne biskupije danas.

Ilustrativnim smatram odgovor na četvrto pitanje, koje donosim u tekstu, a glasi:

»Na čemu bi trebalo insistirati danas u pastoralu?«⁴:

⁴ *Odgovori na 1. pitanje ankete:* »U čemu je forte vašeg pastoralnog djelovanja danas?«

1. Pastoral starih, providiranje i pokapanje te liturgijski život, održavanje starih crkvenih običaja i napjeva.

2. Tridesetjednu sam godinu u pastoralu i ne znam što mi je forte. Sve više mislim da bi to trebala biti molitva za povjerene mi duše. To pomalo i činim.

3. Nositi u srcu Boga, a pastoralni se radnici ne smiju zadovoljiti manifestacijskim kršćanstvom; mlada je Crkva to riješila: »Nama ostavite riječ i molitvu, a neka drugi preuzmu druge poslove.« I to je najvažniji akcent.

4. Mladi – obitelj

5. Djeca, iako se u crkvi susrećemo sa starijima

6. Sabiranje rasute zajednice: osnivanje pjevačkog zbora, obnova bratovštine, intenzivniji rad s mladima i ministrantima te rad na materijalnoj obnovi župe.

7. U navještanju vesele vijesti,

8. Liturgija, djeca, stari, bolesni, obitelji, mladi;

9. Rad s djecom i mladima na školskom i župnom vjeronauku – odrasle i onako ne možeš puno popraviti.

10. Rad s obiteljima, mladima i djecom uz razvijeni župni karitas, kao i apostolat tiska i ostalih mass-media.

Odgovori na 3. pitanje ankete: »Može li se govoriti da će Vaša župa opstati ili, prema sadašnjim pokazateljima, ide k svom utruću?«

1. Perspektiva ovih župa nije ni malo ohrabrujuća, kao uostalom i cijele biskupije, koja sada broji tek trećinu stanovništva u odnosu na početak stoljeća; u nadi protiv nade;

2. Za moje 2 i pol godine je iz Sućurja odeslilo 25 osoba; kroz to vrijeme je umrlo 23, a rodilo se 8. Ako se oživljavanjem gospodarstva barem zaustavi odlazak, ovaj crni trend će biti znatno usporen.

3. Vjerujem, unatoč svemu, da će župa opstati... Jer biblijski ostatak je uvijek onaj koji ostaje i prenosi život. A Bog je veći od svih naših jada..

4. Opstaje

5. Župa ide prema utruću; kroz 1996. je bilo 15 sprovoda i 1 rođenje/krštenje/;

6. Ova župa ima veliku perspektivu, jer je blizu Splita i izvrsno je povezana s kopnom. Natalitet u velikom usponu: Godišnje imamo preko 50 krštenja, a samo dvadesetak sprovoda.

1. Pastoral staraca. Masovni sprovodi, ali muški ostaju vani!
 2. Nisam maštovit. Sam ne znam izmišljati nove pastoralne inicijative, a slabo znam provoditi ono što drugi izmisle. Pokušavam ljudima biti bliz, voljeti ih, biti s njima, biti njihov pučki svećenik, raditi svoje, a nek Bog radi svoje.
 3. Smatram da je pastoralni akcenat ne zadovoljavati se masovnim kršćanstvom. Jesmo li mi svećenici ljudi molitve. Kad bismo to prihvatili sve bi išlo na bolje.
 4. Na elitu – grupe – obitelj.
 5. Inzistirati treba da se ljudi ne sele i da se više djece rađa.
 6. Katehizacija djece do petog razreda osmogodišnje škole ukoliko želim kasnije imati zajednicu mladih; povezanost s obiteljima, bolesnima, napuštenima. Unijeti Bibliju u svaku obitelj... Povezanost s našim iseljenicima u svijetu preko povremenog glasila »Bračka Crkva«.
 7. Življenje poruke radosne vijesti.
 8. Čini se da bi pastoral obitelji, posebno mladih bio najpotrebniji: da im se pomogne u vjerničkom i ostalom organiziranju obiteljskog života i sačuva od loših utjecaja starijih (slaba obiteljska molitva) i životnog defetizma.
 9. Teško je odgovoriti na ovo pitanje ali pokušat ću. Nakon »bezbožnog komunizma i zloglasnog framasunstva« – kako je, kažu, u svojim propovijedima i poslanicama običavao govoriti pok. biskup Pušić – nastala je jedna velika praznina. Treba ispuniti tu prazninu poukama, raznim malim skupovima, odgajati mlade da izgrade osobnu vjeru, itd. Čini mi se da bez toga nema pomaka na bolje niti nekakve duhovne obnove. Tako ja mislim.
 10. Upoznati stanje svoje župe kakvo doista jest, čitajući znakove vremena, uz pomoć zauzetijih članova kraljevskog svećenstva, posvetiti se najvitalnijim segmentima populacije, ne zaboravivši svakog čovjeka. Formiranje pojedinaca za aktivno preuzimanje svoje uloge u izgradnji mističnog tijela. Uz to sve sile posvetiti obitelji.
- Očekivati od mene ili od bilo koga magični recept za rješenje svih problema u svezi s vjerskom obnovom, slični mi na one ljude koji su željeli što brže naučiti strane jezike pa su ih privukle knjige koje su nosile naslov npr. engleski bez muke, francuski, ruski, kineski... bez muke. Povučeni snagom reklame uzeli su ih u ruke, a onda se uvjerali da bez muke nema nauke. Uostalom na vjerskom polju

7. Na žalost ide prema svom utruću;

8. Utruće je neizbježno ako se ne učini nešto za zapošljavanje mladih, gdje bi oni mogli započeti svoj radni i ini vijek.

9. Vjerujem da će opstati iako je svake godine više umrlih nego rođenih. Slabo se žene; Ni Baković ne bi mogao pomoći;

10. Opstat će!

znamo da smo otkupljeni ne nekom slatkastom stvarnošću nego po križu i mucu. Do zadnjeg daha posljednjeg Adama opečaćeni sakramentalnim znakovima, širitelji vesele vijesti moraju znati da kada učine sve kao da nisu ništa učinili, jer su beskorisne sluge.

To nas obvezuje pratiti i iščitavati znakove vremena kako se je izjasnio 2. vaticanski koncil slijedeći zanosni polet velikog starca mladenačkog duha Ivana XXIII. (usp. GS 4). Uostalom i sama evanđeoska revnost prvih svjedoka vjere, apostola, pokazuju kako se vodi računa gdje će tko naviještati veselu riječ i s kime će počiti, spremni i na razočaranja u prijatelje, kod apostolskog rada⁵.

U našoj uglađenoj civilizaciji, gdje je vanjska forma važnija od unutarnjeg sadržaja, problemi se često ne rješavaju, nego samo prekrivaju. Prva pak apostolska zajednica izvještava i o napetostima koje dovode do sabora u Jeruzalemu, kao i o pojedinačnim neslaganjima koja se rješavaju na najbolji mogući način – jer je široko polje zemaljskog globusa za slobodni i nesputani rad u navještaju vesele vijesti⁶.

O djelovanju milosti i onome što Bog čini po nama ili po drugima nije zadatak ovog istraživanja. Može čovjek najsavršenije izvesti neki apostolski čin što se njega tiče, a da upravo tada bude najmanje vidljivih plodova⁷.

3. 2. Demografski problem otoka hvarske biskupije

Prema statističkim podacima za Hvarsku biskupiju g. 1996. (– 31. prosinca 1995.⁸), obzirom na predmet našeg zanimanja, demografsko je stanje slijedeće:

Na otoku Braču su 22 naselja.⁹ Samo u pet naselja je veći broj krštenih (rođenih) nego li umrlih. To su: Bol s 32 krštenja, od kojih je 6 iznad 7 godina te 13 sprovedenih; Dračevica (3:1); Ložišća (4:3); Praznica (10:4) i Postira (29 /1 iznad

⁵ U poslanici Filemonu Pavao piše ljubljenom suradniku: »Pozdravlja te Epafra moj suuznik u Kristu Isusu, Marko, Aristarh, Dema i Luka, moji suradnici« (Flm 1,23) a na drugom mjestu: »Pozdravlja vas Luka, ljubljeni liječnik, i Dema.« (Kol 4,14) No piše Pavao i: »Dema me, za ljubljen u sadašnji svijet, napustio i otišao u Solun.« (2 Tim 4,10).

⁶ Nakon nekog vremena reče Pavao Barnabi: »Vratimo se i pohodimo braću po svim gradovima u kojima smo naviještali riječ Gospodnju, da vidimo kako su!« Barnaba je htio povesti i Ivana zvanog Marko. Pavao pak nije smatrao uputnim sa sobom voditi onoga koji se u Pamfiliji odvojio od njih te nije s njima pošao na djelo. Spopade ih takva ogorčenost da se razidoše: Barnaba povede Marka i otplovi na Cipar, a Pavao sebi izabra Silu pa od braće povjeren milosti Gospodnjoj proputova Siriju i Ciliciju, utvrđujući Crkve. (Dj, 15,36–40).

⁷ Usp. Pavao pred Areopagom (Dj 17,22–34).

⁸ Arhiv biskupije Hvar 1996.

⁹ Otok Brač broji 12889 stanovnika, od kojih se je 11995 priznalo katolicima; Hvar broji 10404 stanovnika, od kojih se je 8996 priznalo katolicima; Vis broji 3429 stanovnika, od kojih se je 2647 priznalo katolicima.

7 god/: 11). Odnos rođenih /krštenih/ i umrlih /sprovođenih/ na otoku Braču 1996. god. iznosi 197:190, no kada se od broja krštenih oduzme 26 krštenja odraslih dobivamo odnos 171:190; (minus priraštaj);

Na otoku Hvaru su 19 naselja od kojih je samo u 4 naselja veći broj krštenih od sprovođenih. To su: Hvar 34 /od kojih 7 iznad 7 godina/: 23; Milna: 3:2; Dol 5:1; Jelsa 16 /2 više od 7 godina/: 14; U Sv. Nedjelji je jednaki broj krštenih i sprovođenih – 2:2; Za čitavi je pak otok Hvar odnos krštenih i sprovođenih 99:143. Oduzme li se od broja krštenih devetero njih iznad 7 godina, onda je omjer za rođene (krštene) još nepovoljniji – 90:143; (minus priraštaj).

Na otoku Visu je stanje još i gore, jer je samo u Podašpilju isti broj krštenih i sprovođenih 3:3 s tim što je i tu jedan kršten, a ima više od 2 godine. Za otok Vis je odnos krštenih i sprovođenih 34:79! (minus priraštaj).

Za čitavu biskupiju je odnos krštenih osoba (mlađih od 2 godine) i sprovođenih 295:412¹⁰.

3. 3. *Stvarnost kroz govor brojki*

U »Slobodnoj Dalmaciji« 27. travnja 1997. str. 3. je objavljen članak Marijana Tomac pod naslovom: *Hrvata je sve manje* u kojem autorica, na temelju dostupnih podataka tvrdi kako od 1780. do danas stanovništvo naše države ne bilježi u kontinuitetu petogodišnju prirodnu depopulaciju kao što mu se je sada dogodilo¹¹.

Nije predmet ovog istraživanja populacijska slika Hrvatske, ali kome će se naviještati vesela vijest, ako ne bude onih kojima bi se ona mogla naviještati? Nigdje toliko nisu upućeni jedni na druge, nazovimo ih – duhovni i materijalni obzori – kao kada se govori o duhovnim komponentama jedne države i brojčanog stanja same države¹².

¹⁰ Kadgod Crkva podigne glas za većim brojem rođenih dočekaju je orkestri napada i s lijeva i s desna. Ipak kada se time pozabave ljudi kojima je na srcu i istina i brojke koje o tome govore onda se ne može preskočiti podatak da je prema podacima Državnog zavoda za statistiku u 1995. god. Hrvatska zabilježila prirodno smanjenje od 0,1 promila, a što je rezultat odnosa rođenih i umrlih (50 182 : 50 536); Usp. M. TOMAC, *Hrvata je sve manje*, Slobodna Dalmacija, 37. travnja 1997. s. 3.

¹¹ Prema izvješću UN-ove komisije za demografiju u 1996. g. Hrvatska je u svojim granicama imala 4, 501 milijun stanovnika, sa stopom prirodnog priraštaja od 0,1. Nastavi li se takav populacijski trend u Hrvatskoj onda bi ona 2 015. g. mogla imati 4, 359 milijuna stanovnika, a 2050. g. 3, 991 milijun. Slično je i u ostatku Europe, jer na listi deset najmnogoljudnijih zemalja nema nijedne europske zemlje, a najviše je stanovnika u Kini.

¹² Generalni vikar Hvarske biskupije msgr. Joško Šantić iznosi podatak da je između 1966. i 1977. godine rođeno cca. 400 djece. Od tog broja danas ih je u Hvaru svega desetak.

Ne možemo zatvoriti oči pred činjenicama da se od 1958. godine u Hrvatskoj neprestano održava reprodukcijska depopulacija, jer jedna žena ne rađa u prosjeku jednu djevojčicu – potencijalnu buduću majku, a od 1965. god. u Hrvatskoj praktički nema obnavljanja stanovništva, jer jedna žena u prosjeku ne rađa 2,15 djece, što je granica koju treba osigurati za taj proces. Najporaznija je činjenica da je ta stopa 1995. u Hrvatskoj iznosila 1,58!

Koliko je Hrvatska staračka zemlja najbolje potvrđuje podatak da se takvim smatra stanovništvo one zemlje u kojem je udio populacije starije od 65 godina iznad 7%, a prosječna starost stanovništva dosegne 30 i više godina.

Prema popisu stanovništva u Hrvatskoj iz 1991. udio je tih osoba u ukupnom stanovništvu Hrvatske 11,6 posto (1971. je bilo 9,6%), a prosječna je starosna dob Hrvata oko 37 godina¹³.

Kako se može u ovakvoj alarmantnoj situaciji govoriti o zaostalosti kada se želi probuditi svijest u prilog obiteljima s više djece?

»Državna se politika mora usmjeriti na mrežu društvenih institucija koje će ženi olakšati ulogu zaposlenice, majke i kućanice, ali imati u vidu da odgoj djece kao buduće radne snage iziskuje određene troškove koje dijelom mora participirati i država ali možda i pojedinci koji ne žele imati djecu. Tu je i rješavanje stambene problematike mlade populacije koja nije prešla 30. godinu, ali kod nas prije svega u manjim mjestima i domicilnim županijama, a ne samo u velikim gradovima¹⁴.«

4. Duhovna obnova sada

Izmoreno, iscrpljeno, a i zbog niza nepovoljnih okolnosti, osiromašeno stanovništvo otoka hvarske biskupije, posebno zbog nemogućnosti funkcioniranja najmoćnijeg materijalnog izvora, turizma, kao posljedica srpsko-crnogorske agresije na Hrvatsku, ne može čekati svoju duhovnu obnovu. Često puta je u povijesti Crkve duhovna obnova izvedena, ljudski gledano, i u najtežim i najnepovoljnijim okolnostima. Najveće bi zadovoljstvo nastalo onda kada bi duhovna obnova pratila materijalnu i obrnuto.

¹³ Bilo bi veoma zanimljivo u tom svjetlu izračunati stanje na naša tri otoka na kojima se rasprostire hvarska biskupija. Tako npr. župa Sućuraj sa svojih 337 stanovnika, na koncu 1996. g. ima 114 osoba iznad 60 godina, što iznosi 33,82 % (a 7 % je već kritična granica!) (usp. godišnji izvještaj župe Sućuraj za 1996.).

Župa Postira od 1 335 stanovnika ima 380 njih preko 60 godina što je 28,46% populacije; Župa Vrbanj sa svojih 499 stanovnika ima 166 iznad 60 godina (33,26%); 107 do 25 godina (21,44%) Bogomolje sa svojih 122 stanovnika ima 58 njih iznad 60 godina (47%!).

¹⁴ M. TOMAC, Hrvata je sve manje, Slobodna Dalmacija, 27. travnja 1997. s. 3.

4. 1. Pastoral treće životne dobi

Ne baveći se futurologijom nego gledajući istinu u oči i stvarnost ovog trenutka na našim otocima, ne može se izbjeći nijedno mjesto ili župa u kojem nema veliki postotak stanovništva treće dobi. Možda je ovo čas da uz neprestano isticanje nužnosti pastoralne brige za mlade ukažemo, barem kada se radi o našim otocima, na nužnost osmišljenja zajedničkog pastorala starijih i starih, a o čemu nije previše pisano, barem ne na našim prostorima¹⁵.

To ne znači stjerati pastoralnu aktivnost na nemoćne, stare i bolesne, a zanemariti vitalne kategorije stanovništva, nego u želji za što aktivnijim pastoralom stanovništva mlađe dobi ne bi se smjelo zanemariti starije. Oni su i najsigurniji sloj stanovnika jednog mjesta iz kojega se uglavnom ne miču do posljednjeg daha. Oni svojim vladanjem daju pečat mjestu.

Polu stoljeća krvave crvene diktature ostavilo je, za sada, neuništive tragove posebno u ljudskim dušama, razumljivije rečeno – u ljudskom mentalnom sklopu. Ni malo ne mislim da pretjerujem ponavljajući riječi izgovorene 1991. g. na izravno pitanje novinara: »Koliko će, prema vama, trebati vremena da cijelo društvo počne slobodno misliti i odgovorno raditi?«

»Pedesetak godina!«

»Molim vas, jeste li svjesni što ste rekli?«

»I te kako, jer upravo će nam toliko trebati godina da bismo stali na pozitivnu nulu koliko je godina ovaj narod živio pod najgorim totalitarizmom ljudske povijesti – komunizmom!«

Nije se to dopalo ni novinaru ni njegovoj pratnji, a tada sam im dao sliku izlaska izabranog naroda iz kuće ropstva, egipatskih krajolika. Što li je sve dobri Bog u svojoj dugotrpnoj pedagogiji činio od tog naroda da ga oslobodi od mentaliteta punih jasala, ali bez ikakve slobode? Trebalo je da pomru skoro svi koji su izišli iz Egipta da bi se stvorio mentalitet slobode koju jedino Jahve daje. Pa i tim novim generacijama ne bi uvijek po volji sloboda.

Čekati skrštenih ruku i plakati nad babilonskim rijekama sjećajući se nostalgичno nekadašnjih dana ne pomaže nikakvoj obnovi (usp. Ps 137, 1). Treba računati s onim što imamo.

4.2. Pastoral obitelji

Nije moguće dati potpuno zaokruženu prosječnu sliku obitelji naših triju otoka. Potrebno bi bilo izvršiti razna istraživanja da se ona u cjelini zaokruži, ali i ta-

¹⁵ Usp. don P. PIPLICA, *Pastoralna pomoć starcima*, Solin – Sv. Kajo, 1995. diplomatska radnja – manuskript.

da ne kao nešto sigurno i čvrsto, nepromijenjeno i stalno. U nedostatku takvih podataka prisiljeni smo generalizirati svjesni svih nedostataka takvog pisanja, ali isto tako svjesni da postoje neke zajedničke bitne crte u sveopćem babilonu raznih pozitivnih i negativnih sadržaja kroz koje prolaze i obitelji ovog podneblja u zadnjem desetljeću dvadesetog stoljeća.

Unatoč svim krizama kroz koje prolazi čovjek i njegova najbliža zajednica u kojoj živi, obitelj je, vjerujem da ne ću pogriješiti ustvrdim li, ipak najjača snaga mogućnosti svekolike obnove naših otoka. Prof. dr. Ivo Šimunović to pjesničko-proročanski napisao u svom izvješću:

»Ako te brine stanovništvo, nauči iz povijesti da je najveća snaga razvitka na otocima u zdravoj i velikoj obitelji.«¹⁶

Mjesta kukanju nema, nego treba iskoristiti sve mogućnosti koje je Crkva pred nas postavila, naročito 2. vatikanskim saborom. Ispitajmo se kolike smo mogućnosti do sada iscrpili?¹⁷

Ne zavaravaju se koncilski oci pred 30-ak godina iznoseći potamnjenju sliku suvremene obitelji zaražene sebičnošću, hedonizmom, izbjegavanjem potomstva i sl. (usp. GS 47). Unatoč tome oni žele poučiti i ohrabriti sve koji nastoje štiti i promicati izvorno dostojanstvo braka i njegovu uzvišenu i svetu vrijednost.

4. 2. 1. Nekoliko tema u pastoralu obitelji

Obitelj – majka i hraniteljica svekolikog odgoja (GS 61; GE 3), dajući do znanja svim totalitarizmima da nemaju pravo, u ime ne znam koje ideologije, ote-ti roditeljima pravo na odgoj potomstva. Što to znači u crvenim diktaturama i ne samo u njima suvišno je ovdje razrađivati?

Apostolska misija obitelji (AA 9); suradnja s Crkvom u prilog zvanjima (OT 2); Dužnosti svjetovne vlasti prema obiteljima (GE 7 i GS 52).

¹⁶ Prof. dr. IVAN ŠIMUNOVIĆ, Gospodarstvo otoka Hvara – stvarnost i mogućnosti. Izlaganje u prigodi obilježavanja 850. obljetnice hvarske biskupije na znanstvenom simpoziju u gradu Hvaru, od 11. – 13. svibnja 1997. g. Manuskript. (Umjesto zaključaka). Pjesničkom toplinom koja resi otočnog intelektualca profesor će na istom mjestu zapisati: »Ako želiš saznati koje su vjere ti ljudi na otocima, naći ćeš na mnogim stranicama povijesti, a to vrijedi i za budućnost, da vjera na otocima može biti samo duboka.«

¹⁷ »Spas osobe te ljudskog i kršćanskog društva usko je povezan sa sretnim stanjem u bračnoj i obiteljskoj zajednici. Stoga se kršćani zajedno sa svima koji visoko cijene tu obiteljsku zajednicu iskreno vesele raznim pomoćima kojima ljudi zahvaljuju napredak u promicanju ove zajednice ljubavi i u njegovanju života i kojima se podupiru supruzi i roditelji u njihovoj uzvišenoj zadaći; kršćani odatle očekuju još veće blagodati dok ih nastoje promicati... Današnje ekonomske, socijalno-psihološke i političke prilike unose osim toga ozbiljni nered u obitelj.« (GS 47).

Suradnja stručnjaka u humanističkim znanostima i svećenika u različitim oblicima pastoralne službe (GS 52¹⁸).

Obitelj i pravo školovanja po savjesti (GE 7).

Jedinstvo obitelji i odnos s jedinstvom Crkve (GS 42).

Kršćanin – član ljudske obitelji i vrednovanje njegova rada (GS 43 i 67¹⁹).

Možda će se netko opravdavati da je lako o tome govoriti gdje ima dosta stvaralačkih obitelji, a na otocima gdje mnoge stvari idu svom utrnuću nije li to Sizifov posao? Odgovaram kratko. Kao čovjek vjere i njezin prenositelj svećenik nikada ne smije zanemariti ostatak Izraelov, nego saditi (usp. 1 Kor 3, 6) u nadi protiv svake nade (usp. Rim 4,18) propovijedajući Riječ u bilo kakvo vrijeme uvjeravajući sa svom strpljivošću i poukom pa taman koji put trebalo i zapovijedati i prijetiti zbog zavodnika koji vještīm riječima vode u propast (Usp 2 Tim 4, 2–5). Bog će dati rasti takvom sjemenju (usp 1 Kor 3, 8). Uostalom ako možemo s običnim, tzv. malim čovjekom raspravljati o bilo čemu, kao npr. športu, ulovu ribe, vrstama grožđa, zašto ne bismo i na vjerskom polju malo dalje krenuli s njime osim pasivnog slušanja nedjeljne homilije

4. 3. *Pastoral pojedinca*

Mogućnost potpune slobode vjerskog djelovanja nakon pada komunističke diktature na ovim našim prostorima te posebno nakon započetog procesa ostvarivanja politički potpuno slobodne, demokratske Hrvatske, koja vježba početničke korake tog dugotrajnog zbivanja, su velike.

Nikoga ne želim vrijeđati, ali smatram da su aktivni apostoli naših porostora kroz punih 5 desetljeća bili, volens – nolens, u obrambenom položaju. To je vrijeme apologije. Trebalo je braniti Crkvu, otajstvenog Krista, svim oskudnim

¹⁸ »Kršćanski vjernici, koristeći sadašnji čas i razlikujući što je vječno od promjenjivih oblika, neka marljivo promiču vrednote braka i obitelji. Neka to čine i svjedočanstvom vlastitog života i složnom suradnjom sa svim ljudima dobre volje...

Stručnjaci, osobito u biološkim, medicinskim, socijalnim i psihološkim naukama, mogu mnogo pridonijeti za dobro braka i obitelji i za mir u savjesti ako budu nastojali da – objedinivši svoj znanstveni rad – dublje osvijetle različite uvjete koji pogoduju zdravoj regulaciji ljudskog rađanja.«

¹⁹ »Koncil potiče kršćane, koji su građani jednoga i drugoga grada tj. svjetovnog i duhovnog) da nastoje svojim zemaljskim dužnostima vjerno udovoljavati, i to vođeni evandeoskim duhom. Ostavljaju istinu oni koji zato što znaju da ovdje nemamo stalna prebivališta, nego da tražimo buduće, misle da zbog toga mogu zanemariti svoje zemaljske dužnosti, zaboravljajući da ih sama vjera još više obvezuje na njih, svakoga prema njegovu pozivu. Jednako se varaju oni koji, obratno, misle da se mogu tako predati zemaljskim poslovima kao da su ovi posve tuđi vjerskom životu, koji bi se po njihovu mišljenju sastojao samo u vršenju nekih čina kulta i nekih moralnih dužnosti.«

sredstvima koja su joj bila na dohvat. Športski, košarkaški, rečeno – katolici su bili u zonskoj obrani. Drugi način igre im nije bio dopušten, osim rijetkim, (pot)kupljenim pojedincima od kojih su kasnije digli ruku i njihovi zavođači, a na žalost ne baš rijetko i njihovi u zajedništvu vjere. Tada se nije moglo ni sanjati da će, takorekuć, preko noći nastupiti takve okolnosti da se iz »zone obrane« ide na »slobodnu igru« čitavim igralištem. Nemajući potrebnu kondiciju za to svi smo se našli malo zatečeni. I umjesto da nam mogućnosti demokracije olakšaju teret, našli smo se u takvom položaju, da nam je na leđa spalo ne samo ono iz prvog razdoblja pod čijom smo težinom stenjali, nego i novi neizmjerni teret, kojeg bi trebala ravnomjerno podijeliti čitava zajednica i to prema daru Duha danog pojedincima na dobro mističnog tijela Kristova – Crkve. (Usp. 1 Kor 12).

Sada se osjeća silna praznina zbog manjka formiranog kraljevskog svećenstva, svjesnih katolika za koje nemamo u hrvatskom jeziku odgovarajućeg naziva osim onog šepRTLjavog – katolički laik. U prošlom sustavu o jednom normalnom, planiranom formiranju katoličkog laikata nije se moglo ni sanjati. No i tada se je moglo barem nešto učiniti osobnim kontaktom. Plakati za onim što nije učinjeno, nema smisla. Koliko je pak važan taj pojedinačni apostolat pokazat će nam riječi predkoncilskog pape, velikog Pija XII. izgovorene na 2. Svjetskom skupu za laički apostolat, održanog u Rimu od 5. do 13. listopada 1957. Na početku rada Pio XII. je održao dugački govor. Između ostalog je rekao:

»Apostolat se može izvoditi na tisuće različitih načina, od tihe žrtve prikazane za spas duša, do dobre riječi i primjera... kojeg samo dobri Bog poznaje i koji ne ulazi ni u jednu statistiku. Možda je upravo taj apostolat najdragocjeniji i najplodniji od sviju²⁰!«

5. Izgrađeni katolički laikat

U svakoj će biskupiji mnoge stvari za ministerijalno svećenstvo već biti puno lakše kada nastupe barem katehete, oformljeni vjernici, koji će to raditi iz ljubavi svoga zvanja, a ne iz interesa svog zanimanja. Svećeniku će ostati dosta vremena za osobno stalno obrazovanje i za oformljivanje pojedinaca i bazičnih grupa, tog kvasca svakog apostolskog djelovanja u župnim zajednicama. Mogući su tu i koji ne baš najbolji potezi, ali od straha da se ne sleti s ceste nema smisla ne

²⁰ AA.VV. *Les laïcs dans l'Eglise*, Documents du Deuxième Congrès Mondial pour l'Apostolat des Laïcs. Rome, 5–13 octobre 1957. – première volume, str. 33 ... »Cette collaboration se traduit en mille formes diverses, depuis le sacrifice silencieux offert pour le salut des âmes, jusqu' à la bonne parole et à l'exemple qui force l'estime des ennemis de l'Eglise eux-mêmes ... mais que Dieu seul connaît et quei n'entrent dans aucune statistique. Peut-être cet apostolat laïc caché est-il le plus précieux et le plus fécond de tous.«

voziti auto. Ljudi smo, a ne božanstva, a najveći je grijeh ne raditi zbog straha da se ne pogriješi. Morat ćemo biti spremni poslušati ne baš rijetku kritiku oformljenog kraljevskog svećenstva i za sva vremena izbrisati onu sotonsku, koja je ocrtavala odnos ministerijalnog i kraljevskog svećenstva: »Dixit laicus clero – numquam tibi amicus ero!« Tu nam je uzor današnji papa koji se ne boji priznati grijehe Crkve kojoj on, u ime Kristovo, predsjedava u ljubavi. Pedantni pratitelji papinih intervenata navode skoro stotinjak njegovih govora ili gesta kojim traži oprostjenje za postupke dijela Crkve kroz njezinu časnu povijest. Nije li možda jedan od grijeha i taj jarak koji je dijelio jedne od drugih članove Kristovog mističnog tijela?

Nema smisla sada nabrajati sve bitne dokumente 2. vatikanskog sabora i nakon njega, koji omogućavaju nebrojenim načinima živu i odgovornu djelatnost katoličkih laika u Crkvi. Formiranje je dugotrajno, ali isplatljivo. Crkva ne sadi »stabla« iz roda salata da bi na njima očekivala plodove mahagonija. Koliko duboko zaoremo toliko će biti plodne zaorane njive. Oformljeni katolički laikat tjera ministerijalno svećenstvo na neprestani dinamizam i gdje njega nema klerikalne strukture Crkve ne daju ni sliku ni priliku kvasca koji uskisa cijelo tijesto²¹.

6. Sklad ministerijalnog i kraljevskog svećenstva

Ne želeći izazivati nikakvu polemiku, mora se postaviti pitanje o povjerenju klera u laikat? Uzmimo samo područje liturgije²². Koliko Crkva u Hrvata ima djelitelja sv. pričesti među laicima? Koja bi to bila sablazan ukoliko bi sada npr. katehete i katehetkinje dijelili sv. pričest? Na žalost će se još uvijek rađe trpjeti da pričest traje duže od ostalog dijela euharistije, nego li omogućiti kraljevskom svećenstvu da dijeli pričest, a nazivat ćemo ih braćom i sestrama. Najgore što može čovjeka zahvatiti kada govori nekakvim nemuštim riječima koje ne odgovaraju stvarnom sadržaju. Ima li katolička Crkva u Hrvata stvarni đakoniat, osim ono nekoliko mjeseci prije svećeničkog reda više kao neka prolazna faza? Što joj to priječi da iskoristi i te plodove Duha? Ne stavljamo li se mi na mjesto Boga misleći da samo o nama ovisi život Crkve i spas Kristova mističnoga tijela? Koli-

²¹ Ne postoje identična povijesna razdoblja u različitim vremenskim epohama. Ipak ovo stoljeće pred zalazom neodoljivo podsjeća na vrijeme druge polovice 12. stoljeća i prve polovice 13. stoljeća. Asiški sirotan Franjo sa svojom Malom braćom budi i laike, tako da i sam ne postaje svećenikom (usp. P. RIVI, *Francesco d'Assisi e il laicato del suo tempo*, Le origini dell' Ordine Francescano Secolare, Edizioni Messaggero Padova, 1989. passim)

²² Upravo na ovom terenu je liturgijski pokret uhvatio duboke korijene. Nisu još ugasli tragovi živog apostolata među laicima pred Drugi svjetski rat. Usp. B. NAGY, *Hrvatsko Križarstvo*, Zagreb, 1995.

ko koristimo izgovorenu Božju riječ u našim susretima kod obitelji, na katehezi, na javnim nastupima? Nisu li nas tu nadvisile sekte tipa Jehovinih svjedoka?

Unatoč vidljivim znacima protjeka godina kod ministerijalnog svećenstva još uvijek ima ulja u svjetiljkama da bi sve one dostatno gorile. Ne smijemo to ulje držati u zatvorenim posudama ne otvarajući sami, a niti drugima ne dati da ih oni otvaraju. Lakše je, nekima, vikati na tamu negoli upaliti svijeću.

Želja mi je iskoristiti svaku zgodu pa i jubileje pojedinih biskupija kao pogođne trenutke dubokih restauratorskih zahvata u živom tkivu otajstvenog tijela Crkve. Za takav pothvat isplati se biti i krivo shvaćen, da ne kažem ozloglašen. I našeg su učitelja njegovi najbliži, kad ga nisu mogli u svoje kategorije strpati, proglašavali mahnitim, ludim, a jedino po ludosti križa bit ćemo spašeni, oslobođeni, jednom riječju postat ćemo ljudi. Dobro pak znamo na kojim riječima vjervovanja naklonimo glavu ili se poklonimo – *radi nas ljudi i radi našeg spasenja postao je čovjekom!* – Najviše što bih želio čuti u susretu s njime u eshatonu jest »prijekor« da sam bio previše čovjek.

7. Otočka prednost

I kao zadnju, ali ne najmanje važnu, misao neka mi bude dopušteno, u duhu praćenja znakova vremena, glasno misliti. Radi se o onoj uzrečici, da je svaki čovjek otok. On izgleda, na neki način time definiran, prividno osakaćen, uspoređujući ga s čovjekom kopna, jer se kontinentalac ne treba plašiti doći na cilj putovanja, ako je propustio jedno prometno sredstvo. No ima i druga strana medalje izrečena narodnom mudroču: želiš li stupiti u dodir s čitavim svijetom stavi prst u more i tim gestom si u vezi s čitavim svijetom. Osjećaš disanje globusa. Kome su otvorene više mogućnosti obogatiti se beskrajnim horizontima ljudskih i u svezi s time vjerskih vrednota? Svakako stanovnicima otoka. Stoga prije nego li će netko govoriti o skučenosti zbog života na otoku neka ne zaboravi neizmjernu prednost da upravo iz te tzv. »skučenosti« ima vezu s čitavom zemaljskom kuglom. Parafrazirajući izreku – ako živiš u Rimu onda se i rimski ponašaj – zaključujem – želiš li znati dubinu uma i srca čovjeka s otoka budi s njime, iako ne živiš gdje i on, otočanin. Tada ne ćeš nikada donositi nepromišljene, na brzinu skovane sudove. Ako nam naš Matoš poručuje da – dok je srca bit će i Croatiae, vjerujem da se i ja ne varam tvrdeći da – dok je otočana, unatoč svemu – bit će i hvarske biskupije i u njoj onih snaga, koji će »staro« i vječno mlado evanđelje znati živjeti i htjeti donijeti i prenijeti idućim pokoljenjima.²³

²³ Većina teksta je nastalo i izgovoreno u prigodi znanstvenog simpozija priređenog u čast slavljenja 850. obljetnice hvarske biskupije u Hvaru od 11. do 13. svibnja 1997. g. Držim da dobar dio istraživanja i razmišljanja o otocima hvarske biskupije vrijedi, mutatis mutandis, i za druge naseljene otoke hrvatskog Jadrana.

LITERATURA I IZVORI

1. *Dokumenti – II. Vatikanski koncil (Latinski i hrvatski)*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1970.
2. AA.VV. *Les Laics dans l'Eglise* (Documents du Deuxième Congrès Mondial pour L'Apostolat des Laics, Rome, 5–13 octobre 1957. – *Première volume*, Editions du Comité Permanent des Congrès Internationaux pour l'Apostolat des Laics – Palazzo delle congregazioni – Piazza S. Calisto – Rome)
3. JOSIP ČORIĆ, *L'apostolato laicale in Croazia dal 1945 al 1971* (Theses ad doctoratum, Pontificia Universitas Lateranensis, Romae, 1983. – manuskript)
4. MARIO MARROCCHI, *I Giubilei – origini e prospettive*, Ed. San Paolo, 1997.
5. PROSPERO RIVI, *Francesco d'Assisi e il laicato del suo tempo, Le origini dell' Ordine Francescano Secolare*, Edizioni Messaggero Padova, 1989.
6. *Pismo obiteljima Ivana Pavla II.* (II. izdanje), IKA, Zagreb, 1994.
7. BOŽIDAR NAGY, *Hrvatsko Krizarstvo*, Zagreb, 1995.
8. IVAN GRUBIŠIĆ, *Katolici u Dalmaciji, Religiozno ponašanje katolika u Splitsko-makarskoj nadbiskupiji*, Split, listopad 1996.
9. BERNARDIN ŠKUNCA, *Tko će obnoviti Hrvatsku*, Hrvatski Institut za liturgijski pastoral, Zadar, 1994.
10. *Obitelj u srcu djeteta* (Literarni i likovni radovi djece osnovnih škola Republike Hrvatske), Zagreb 1995.
11. TOMISLAV IVANČIĆ, *Liječiti brak i obitelj*, Teovizija, Zagreb, 1995.
12. JOSIP FRANOLIĆ, *Uspravan na svakome vjetru*, Služba Božja, Makarska, 1996.
13. *Strategija održivog razvitka hvarskih otoka*, Zbornik radova, simpozij, Hvar, svibanj 1994.
14. Pismena anketa svećenstva hvarske biskupije provedena od don Josipa Čorića 1997. g.
15. Arhiv Hvarske biskupije.

Zusammenfassung

MÖGLICHKEITEN EINER GLAUBENSERNEUERUNG AUF DEN INSELN DES BISTUMS HVAR

Nach dem Fall der kommunistischen Regierung stellt sich erneut die Aufgabe einer Glaubenserneuerung auf den Inseln des Bistums Hvar (Brač, Hvar, Vis). Der Autor versucht, aufgrund der eigens durchgeführten Umfragen die pastoralen Leitlinien vorzulegen, die vor allem Familienpastoral und Laienapostolat betreffen. Am Schluß der Untersuchung unterstreicht er die Notwendigkeit enger Mitarbeit der Priester und Laien in Durchführung der beschriebenen Aufgabe.

Schlüsselworte: Pastoral, Erziehung, Priester, Laien, Familie, Gesellschaft.